

UOT 373.1

P.M.Həsənova

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti
AZ 1000, Bakı ş., Üzeyir Hacıbəyli küçəsi, 68
e-mail: perisanhesenova@gmail.com

MƏKTƏBƏQƏDƏR YAŞLI UŞAQLARIN SOSIAL-MƏNƏVİ İNKİŞAFI MÜASİR DÖVRÜN PROBLEMİ KİMİ

Açar sözlər: ailə tərbiyəsi, ailə dəyərləri, sosial-mənəvi tərbiyə

Uşaqların sosiallaşması və mənəvi tərbiyəsinə təsir edən amillər çoxdur. Məqalədə bu amillərin sosial-mənəvi tərbiyəyə təsiri araşdırılır. Cəmiyyətə və ətraf aləmə sosial-psixoloji adaptasiya üçün ilk sosismların – ailənin və uşaq bağçalarının üzərinə böyük məsuliyyət düşür. Uşaqların mükəmməl şəxsiyyət kimi yetişməsində, gələcək məktəb həyatına hazırlanmasında erkən sosiallaşma, öz yaşlıları və böyüklərlə ünsiyyətin rolu böyükdür.

Ailədə və uşaq bağçasında xeyirxah əhvalla fəaliyyət göstərən valideyn və pedaqoqlar uşaqlara ən yaxın insanlardır. Onlar uşağın daxili aləminin formalaşmasında həlledici rol oynayırlar.

П.М.Гасанова

СОЦИАЛЬНО-ПРАВСТВЕННОЕ РАЗВИТИЕ ДОШКОЛЬНИКОВ - ПРОБЛЕМА СОВРЕМЕННОСТИ

Ключевые слова: семья, образование, семейные ценности, социальное и нравственное воспитание, принципы

Есть много факторов, которые влияют на социализацию и нравственное воспитание своих детей. В статье анализируется влияние этих факторов на социально-нравственного воспитания. Общество и окружающая среда является первым, чтобы адаптироваться к социальной и психологической sosismların - большая ответственность ложится на семью и детских садах. Обучение детей в качестве совершенного человека прийти к школьной жизни в раннем развитии социализации, коммуникации играет важную роль в их сверстниками и взрослыми.

С хорошей атмосферы в семье и детском саду для детей родителей и воспитателей, близких людей. Они играют решающую роль в формировании внутреннего мира ребенка.

P.M.Hasanova

THE SOCIAL AND MORAL DEVELOPMENT OF THE PRESCHOOLERS - THE PROBLEM OF MODERNITY

***Key words:** family, education, family values, social and moral education, principles*

There are many factors which affect moral education and socialization of children. It is investigated in this article which affect this factors to social and moral education. Society and the environment is the first to adapt to the social and psychological sosiumların - great responsibility falls on the family and children's gardens. The training of children as the perfect person to come to school life in the early development of socialization, communication plays an important role in their peers and adults.

With a good atmosphere in the family and kindergarten children to parents and caregivers, loved ones. They play a role the formation of the child's inner world.

Məktəbəqədər yaş dövrü hər bir insan həyatının çox parlaq və təkrarolunmaz səhifələridir. Məhz bu dövrdə uşağın sosiallaşması dövrü başlayır, məişət sferalarının – insanlar aləmi, təbiət, əşya aləmi ilə əlaqələri qurulur, mədəniyyətə və ümumbəşəri dəyərlərə münasibət formalaşdırılır. Məktəbəqədər yaş dövrü həmçinin şəxsiyyətin formalaşması, özünüdərkətmənin və fərdiləşmənin əsasının qoyulması dövrüdür.

Sosiallaşma təhsil və tərbiyə ilə əlaqədar olsa da, onu bütövlükdə bu amillərlə şərtləndirmək düzgün olmaz. Şəxsiyyətin sosiallaşması sosial nəzarət, təşkilati – isiqaməterici, həmçinin spontan yranan kortəbii şərtlərin məcmusunun təsiri ilə həyata keçir. O, şəxsiyyətin həyat tərzini göstərir və onun şərti və nəticəsi kimi də izah oluna bilər.

Uşağın tərbiyəsi və təlimi ətraf aləmə daxil olmaq üçün bir addımdır. Uşaqların sosial adaptasiya proseslərinin optimallaşdırılmasında məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin rolu böyükdür. Çünki məhz bu müəssisələrdə onların şəxsiyyət kimi formalaşması fəal surətdə izlənilir və şərait yaradılır. Uşağın sosiallaşması xarici və daxili mühit amilləri ilə bağlıdır.

Uşağın sosiallaşmasının xarici amillərinə sosial institutlar aiddir. Onlar uşağın sosiallaşmasının məzmun və formalarını, sosial kompetensiyaların formalaşması istiqamətini müəyyənləşdirir. Şəxsiyyətin sosiallaşması funksiyasını daşıyan xüsusi sosial institutlara məktəbəqədər təhsil müəssisələri, məktəblər, peşə məktəbləri, uşaq və gənclər təşkilatları və ailə aiddir.

Daxili amillərə uşağın yaş dövrləri və fərdi xüsusiyyətləri aid edilir. Bunlar uşaqların sosial münasibətlərində və dünya təsəvvürünün formalaşması

sisitemində özünü büruzə verir.

Sosiallaşmanın ən mühüm amillərindən biri də şəxsiyyətin mədəni surətdə özünüaktuallaşdırması, sosial cəhətdən kamilləşməsi üçün öz üzərində işləməsidir ki, bu proseslər daha yuxarı mərhələlərdə həyata keçirilir.

Uşaqların sosiallaşmasında ətraf aləmin oyunda reallaşdırılması əvəzolunmaz nəticələr verir. Onlarda öz davranış və hərəkətlərinə nəzarət yaranır. Cəmiyyət içərisində “mən” və “başqaları” mövqeyi formalaşır. Oyun ətraf aləmin modelləşdirilməsi üsullarını uşaqlar üçün əlçatan edir. N.Leontyev və D.B. Elkonin oyuna uşaqların sosial münasibətlər aləminə praktik nüfuz etmələrinin xüsusi forması kimi baxırdılar. Oyunda uşaqlar təbiidir, fəal hərəkət edirlər, səmimi hisslər keçirirlər, nəsə fikirləşib tapırlar, yradırlar, təxəyyülü genişlədir [4,76].

Məktəbəhazırlıq dövrü məktəbəqədər təhsil müəssisəsi səviyyəsində uşağın sosiallaşmasının sonuncu və məktəb dövrü üçün başlanğıcı hesab edilir. Bu mərhələdə uşaqların həyatında bir sıra əhəmiyyətli dəyişikliklər baş verir. Uşaq bağçasına gəlməklə ondan sosial adaptasiya sisteminin mənimsənilməsi tələb olunur: yeni sosial şəraitdə yaşamaq bacarığı, yeni sosial rolun – “bağça uşağı” rolunun dərk edilməsi, öz həyatında yeni dövr olduğunun başa düşülməsi, ətrafdakılarla əlaqədə şəxsi fəallıq, qrupun müəyyən qaydalarına riayət edilməsi və s.

Cəmiyyətə və ətraf aləmə sosial-psixoloji adaptasiya üçün ilk sosisumların – ailənin və uşaq bağçalarının üzərinə böyük məsuliyyət düşür. Uşaqların mükəmməl şəxsiyyət kimi yetişdirilməsində, gələcək məktəb həyatına hazırlanmasında erkən sosiallaşma, öz yaşlıları və böyükrlə ünsiyyətin rolu böyükdür. İnsanın gələcək həyatının nüçə qurulması, demək olar ki, bu dövrdən çox asılıdır. Çünki bu mərhələdə insan şəxsiyyətinin 70% formalaşmış olur.

Beləliklə, sosiallaşan uşaq üçün sosial mühitin dəyişkənliyinin müvafiq etalonları ailə, məktəbəqədər təhsil müəssisəsi və ətrafındakılardır. Bir sosial mühitdən digərinə keçid zamanı uşaq böhran keçirir, adaptasiya ləngiyir və fərdiləşmə prosesi həmin sosial mühitə inteqrasiya ilə başa çatır. Bu cür hallarda uşaqlarla aparılan oyun texnikləri onların yeni sosial şəraitə adaptasiyasını yüngülləşdirir, özünü və başqalarını adekvat qəbul etməyə, konstruktiv davranış formalarını və cəmiyyətdə kommunikaabelliliyin əsaslarını mənimsəməyə kömək edir.

Qeyd olunan dəyərlərin aşılınmasında ilk növbədə təlim prosesində uşaqların idrak fəallığının rolu əvəzolunmazdır. Bunun üçün müasir təhsil modelində uşaqların məktəb təliminə müvəffəqiyyətlə hazırlığı üçün bərabər imkanların yaradılması, hərəkətliliyə diqqət yetirilməsi, hafizənin inkişafı, hər bir fəaliyyətin dərk olunması xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Fiziki və idraki fəaliyyətin dinamikliyinin yüksəlməsi, xarakter, əqli və iradi keyfiyyətlərin və

motivin formalaşması, ünsiyyətə daxili tələbatın artması ilə uşağın sosiallaşması müfəffəqiyyətlə davam edir.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların sosiallaşmasında tərbiyənin şəxsiyyət-yönümlü modelinin tətbiqi məqsəduygundur.

Tərbiyəçinin bütün qrupla apardığı iş zamanı hər bir uşağın fərdi ünsiyyətini nəzərə alması qarşılıqlı anlaşmanı, etibarlı münasibətin qurulmasını təmin edir.

Tərbiyəçi elə situasiya və oyunlar təklif etməlidir ki, burada ən azı 4-5 uşaq və ya bütöv qrup iştirak etsin. Bu prosesdə tərbiyəçi diqqəti ən çox ünsiyyət etməyən uşağa yönəldir və onun müsbət cəhətlərini yaşadlarına söyləyir. Bu cür yanaşma passiv uşaqda özünəinam yaradır və kollektivə qoşulmağa sövq edir.

Uşağın sosiallaşmasına təsir edən xarici amillərdən biri də kütləvi informasiya vasitələridir (KİV). Bir çox hallarda onlar uşaqların dünyagörüşünün formalaşmasına, fəaliyyət aktivliyinin oyanmasına müsbət təsir göstərir. KİV – cəmiyyətə informasiyaların verilməsinin bütün kanallarını birləşdirən anlayışdır (mətbuat, kitablar, televiziya, internet və s.).

Sosial mühitdə olan neqativ təsirlər (davakarlığı təbliğ edən filmlər, uşaqların yaşına uyğun olmayan, mənəviyyatına mənfi təsir göstərən cizgi filmləri, internet məlumatları, yaşadları arasında olan aqressivlik) uşaqların şəxsiyyət kimi inkişafına, sosial-mənəvi dəyərlərin formalaşmasına mənfi təsir göstərir. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların inkişafında ən təsirli və ali institut ailə institutudur. Uşaq ailədə qazandığı dəyərləri gələcək həyatı boyu qoruyur və onlara müvafiq yaşayır.

“Ailə uşağın mənəvi inkişafının beşiyidir. Ailə tərbiyədə əsas, uzunmüddətli və mühüm rol oynayan kollektivdir. O, uşağın özünü dərk etməsini və sevgi, qayğı, nəvazişə olan tələbatını təmin edən ənənəvi institutlardan biridir” [3,c.35].

Cəmiyyətdə baş verən hadisələr, mədəniyyətdə gedən proseslər daim mövcud olan dəyərlərin, normaların dəyişiləsinə tələb edir. Özündə dinamik sistemi əks etdirən edən uşaq daim fasiləsiz dəyişikliklərə və inkişafa məruz qalır. Bu cür halda o, qarşılaşdığı problemləri müstəqil həll etməyə çalışır və öz şəxsi inkişafını daxili hərəkətverici qüvvə hesabına reallaşdırır. Uşaq ilk növbədə ailədə əldə etdiyi təcrübə nəticəsində bunların öhdəsindən gəlməyə çalışır. Ona görə ki, uşağın fiziki, mənəvi, əxlaqi, estetik və əmək tərbiyəsi istiqamətində şəxsiyyət kimi ilkin formalaşması məhz ailədə baş verir. Ailədə yalnız deyilənlərin əsası qoyulmur, həmçinin mənəvi dəyərlərə daim və ardıcıl olaraq qoşulmaq nəticəsində uşağın şəxsiyyəti mükəmməlləşir ki, bu da öz növbəsində onun əxlaqında, davranışında, dünyagörüşündə özünü bürüzə verir və daxili aləminin zənginləşməsinə geniş imkanlar açır. Məhz ailə vasitəsi ilə uşaq ictimai həyata nüfuz edir, onun dəyərlərini, davranış normalarını, təfəkkür üsullarını və dili mənimsəyir. Başqa sosial institutlardan fərqli olaraq ailə bütün

həyatı boyu övladın bütün hərəkətlərinə təsir etməyə qadirdir.

Məlumdur ki, azərbaycanlılar ən qədim dövrlərdən bəri ailəyə böyük dəyər verən millət olmuşdur. Dövlətimizin ən ali və ilkin dəyəri ailədir. Sağlam düşüncəli ailələrə malik olan dövlətin uğurlu gələcəyi olar. Ona görə də ailəyə laqeyd münasibət onun nüfuzunun aşağı düşməsinə, mənəvi-əxlaqi ənənələrin itməsinə, eqoist şüurun formalaşmasına, təhsilin humanitar sferasının dağılmasına səbəb ola bilər. Təəssüf ki, bütün bunlar həqiqətdir. Boşanmağa tez qərar verən cütlüklər bunun uşaqların taleyinə nə qədər pis təsir edəcəyi barədə heç də düşünməzlər və onları tam qayğıdan məhrum edirlər.

Cəmiyyətdə baş verən neqativ proseslərdən sivilizasiya prosesi tormozlana bilər. Bu prosesdə ailənin rolunun yüksəlməsi aydın görünür. Ailədə tərbiyə imkanlarının möhkəmlənməsi ölkədə mənəvi-əxlaqi mühitin sağlamlaşdırılmasının əsas istiqamətlərindən biridir. Ailədə tərbiyə potensialını tam təsvir etmək, onu dinamikada, mürəkkəb vəziyyətdə və ziddiyyətlərdə görmək onun gələcəkdə təkmilləşməsi, ailədaxili mənəvi imkanlarını istifadə etmək üçün dəqiq yollar axtarmağa şərait yaradır.

Ailənin sosial-mənəvi tərbiyəsində baba və nənələrin xidmətləri böyükdür. Onlar xalq nəğmələri, nağıllar, bayatılar, məsəllər vasitəsi ilə böyüklərə, ailə ənənələrinə, vətənə məhəbbət aşılayır və bunun gündəlik davranışda istifadə edilməsinə nail olurlar. Uşaqlar bilməlidirlər ki, qohumlarla, valideynlərlə, bacı və qardaşlarla mehriban davranmadan insan xoşbəxt ola bilməz. Onlar baba və nənələrinin necə ömür yaşadıklarını, hansı şəraitdə böyüdüklərini və sınaqlardan necə çıxdıklarını öyrənməlidirlər.

Hər bir evdə ailə haqqında əşyaların, şəkillərin qorunması uşaqlarda keçmişinə qarşı maraq yaradır, onlar öz baba və nənələri haqqında qürurla danışirlər. Uşaqlarda mənəviyyat və qarşılıqlı anlaşma pozuntusu ailədə yaranan münaqişələr zamanı baş verir. Hansı ailədə ki, qışqırıq, fiziki cəza, uşaqlara qarşı mütəmadi kobudluq və zor tətbiq edilsə, əvvəlcə psixi pozuntular üçün şərait yaranır, sonra isə onların davranışında normadan kənar hərəkətlər müşahidə olunur.

Uşağın öz təşəbbüskarlığına təzyiq göstərmədən onun dostu və məsləhətçisi olmaq, mülayim şəkildə fikrini düzgün istiqamətə yönəltmək ailədə mənəvi tərbiyənin əsas şərtidir. İnsanların emosional vəziyyətini, əxlaqi, şəxsiyyətyönlü işgüzar keyfiyyətlərini, müxtəlif fəaliyyət növlərində imkanlarını dərk etmək üçün təbii yaranmış situasiyalardan və ya xüsusi təşkil olunmuş situasiyalardan istifadə etmək zəruridir.

Uşağın yaşadığı, inkişaf etdiyi cəmiyyətin, ailənin və təhsil müəssisəsinin daxili mədəniyyətinin əsasını mənəvi-əxlaqi tərbiyə təşkil edir. Ailədə və uşaq bağçasında xeyirxah abu-hava ilə fəaliyyət göstərən valideyn və pedaqoqlar uşaqlara ən yaxın insanlardır. Onlar uşağın daxili aləminin formalaşmasında həlledici rol oynayırlar.

Ailədə sosial-mənəvi tərbiyə əvvəllər olduğu kimi valideynlərin maarifləndirilməsi hesabına uşaqların uğur qazanmaları və problemləri həll etmələri deyil. Yeni pedaqoji paradigma (fəal tərbiyə, inkişafetdirici təlim, pedaqoqların peşəkarlığının yüksəldilməsi və ailənin pedaqoji potensialının artırılması) informativ-ibrətamiz tərbiyə modelindən uşaq və böyüyün əxlaqi şüurunun, hisslərinin və davranışının inkişaf modelinə, pedaqoq və valideynlərin psixoloji və pedaqoji kompetensiyalarının artırılması modelinə, uşağın təlimi və sosiallaşması üçün şəxsiyyətlərarası və ailədaxili sosiomədəni texnologiyaların mənimsənilməsi modelinə keçməyi tələb edir.

Məlumdur ki, tərbiyədə uşaq-valideyn münasibətləri çox əhəmiyyətlidir, ailə üzvləri arasında qarşılıqlı münasibətlər mexanizmi isə sosial-mənəvi tərbiyənin inkişafında müstəsna rol oynayır. Bəzi valideynlər uşaqlarının istəyini, tələbatlarını başa düşmür, hər şeyi təzyiqli vasitə ilə həyata keçirmək istəyir. Onlar öz şəxsi işləri ilə məşğul olaraq uşaqları ilə ünsiyyət etməyə, gəzməyə, oynamağa, maraqları və istəklərini təmin etməyə vaxt çatdırmırlar. Uşaqlarda sosial-mənəvi inkişafı təmin etmək üçün məktəbəqədər yaşlı uşaqların bəzi xüsusiyyətlərini nəzərə almaq zəruridir.

ƏDƏBİYYAT

1. Həsənova P.M. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların sosial-mənəvi inkişafı (Dərs vəsaiti). Bakı, 2017.
2. Выготский Л. С. Психология развития человека. Москва: «Изд-во Смысл» Эксмо, 2005, 1136 с.
3. А.В.Мудрик. Социальная педагогика. Москва: Издательский центр «Академия», 2000. - 200 с.
4. Эльконин Д.Б. Детская психология. 4-е изд., стер. — Москва.: Издательский центр «Академия», 2007, с.384
5. Попова А.Д. Социализация детей старшего дошкольного возраста в игровой деятельности // Молодой ученый. 2015, №1, с. 477-479.

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 05.11.2018

Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 17.12.2018

Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 27.12.2018

Məqaləni çapa tövsiyə edən sahə redaktorunun (və ya üzvünün) adı:

psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru Qəribə Rəhimova

ADPU-nun Elmi Şurasının 15 aprel 2016-cı il tarixli 15 sayılı qərarı ilə çap olunur.